Червоноград стоїть на так званій Українській лінії, побудованій у XVIII столітті для захисту від татарів. Місто, яке виросло при ній, стало Більовським1. Пізніше його перейменували на честь одного з онуків Катерини II. Тепер від Більовська залишилася тільки назва головної вулиці — Більовська, у просторіччі Більовка. Згодом місто було ще раз перейменоване, а разом з ним і назва головної вулиці. Але це вже інша тема.

Тут ідеться про ті часи, коли головною вулицею міста була ще Більовка. В моїй уяві вона постає ошатною і гарною, хоч насправді не була такою. Від інших вулиць її відрізняли асфальтовий тротуар, два-три добре збудовані будинки. В головній своїй частині Більовка прилягала до величезної площі, на якій стояли міські зсипки, великий білий стародавніх форм собор; до неї ж прилягала територія міського базару. Сам базар у свою чергу межував, з поруйнованими земляними спорудами старої Більовської фортеці. У фортечних ровах і на валах росли величезні кущі лободи і всякої іншої дикої трави. На самій Більовці, звісно, ніяких бур'янів, не було. Тут між житловими будниками можна було знайти магазини, зокрема хоча б і мануфактурні. Сюди ж виходили дворища обох міських друкарень; на Більовці красувалася будівля повітового земства . Тут-таки знайшов пристановище і книжковий магазин. А втім, цей останній, міняючи хазяїв, перескакував з місця на місце. Більовка була ще прикметна тим, що сюди причілком виходила жіноча гімназія. Корпус гімназії був з усіх боків обсаджений деревами — посадками, скверіками. Тут були прокладені гарні доріжки і навіть клумби з квітами. Та, зрозуміло, справжньою окрасою усього цього закутка були дівчата, гімназистки, звезені сюди з усіх закутків червоноградських просторів. Тут-таки, на Більовці, містились і червоноградські вчительські курси, дівчата яких змагалися вродою з нашими гімназистками. Якщо пригадати, що в Червоноградіі була ще й чоловіча гімназія, то можна уявити, скільки над Червоноградом неслося зітхань і скільки відбувалося романів! А тут-таки підростали ще й хлопці й місцевого Вищого початкового училища. І Йван шмаркатий також.

Але йому поки що не дівчата в голові. Книжки. І Йосько Рудий, Йосько цей, Рудий, власник книжкової будочки, там-таки на Більовці. Стояла та будка на немилосердно гарячому червоіоградському осонні. В будці місця вистачало тільки для поличок з книжками. Столик із розкладкою і сам Рудий Йосько стояли надворі, якраз проти сонечка. Від цього сонечка Йосько ставав золотим, а щоки такими, неначе парубок щойно повернувся з иайгарячіших кримських курортів. Отож до того столика з розкладкою, до того озолоченого сонцем Йоська і приліпився шмаркатий Іван з Шахівки. Рудий Йосько щось порпається під столиком. Ось випростався, глянув на хлопця, очі їхні зустрічаються. Йосько каже:

— Ну, чого ти, хлопче? На книжки дивишся? Підходь ближче.

— У мене грошей нема...

— Подумаєш, яке лихо... А в кога вони є? Ти що, книжки любиш? Читати любиш?

— Еге, люблю...

Отак ми й познайомились.

Ввечері відбулася розмова з мамою. Від мами вимагалося три копійки. І на що?! На книжку! Такого в цій родині не було ще зроду-віку. В цій хаті, як і в сусідніх, витрачалися гроші на що завгодно, тільки не на книжки. Дивиться мати на своє шмаркате дітище. Очі в неї стають круглі, великі. Де це видано, де це чувано отак переводити гроші?! Три копійки! Цілі три копійки! Фунт хліба коштує одну копійку, четвертина олії — дві копійки. При лихій годині на ці гроші день можна прожити! Але життя є життя. Воно завжди неспокійне. І мама сидить, думає. Проклятущі гроші! Добре з ними & дуже погано без них. Під причілковою стіною у хаті в мами стоїть скриня, у скрині є прискринок, у прискринку шматинка, у шматинці дев'яносто три копійки грошей. Кожна копійка на обліку, для коленої копійки вже наперед визначено

канал, по якому вона спливе з маминих рук. Отож, з одного боку шматинка і в ній дев'яносто три копійки грошей; з другого — Іван. На небесах підноситься Справедливість. Задумалась мама на мить. Цього й вистачало, щоб Справедливість своє діло зробила. В руках у неї терези; на одну шальку склада ті гроші у шматинці; на другу згромадила Івана. Шальки хитаються, з ними й Іван: то поженеться угору, то сяде вниз. Цікава картина. Кінчається вона тим, що наша мама зітхає, каже сама собі: "Це вже, видно, такі часи настали, що людям і книжка потрібна стає..." Вголос обзивається:

— Добре. Дам тобі три копійки, тільки не сьогодні... Післязавтра або в неділю!

Бідолашна мама, як їй тяжко з тими грішми розлучатися! Вони, видно, нелегко даються їй!

В той день я повернувся додому з міста з книжечкою у руках. Книжечка називалась "Малий Кобзар" . Належала вона тому самому Шевченкові, портрет якого я вперше побачив ув оправленому комплекті журналу "Мир божий"4. Цей том лежав на столі в товариша. Набачивши його, я на перерві залишився у класі, присів за парту й почав гортати кни>кку, розглядаючи численні малюнки, надруковані в ній. Увага моя спинилася на портреті гарного вусатого чоловіка, який мав трохи незвичайне ім'я і прізвище: Тарас Шевченко. Хто' ж він такий? Зацікавлений, я почав нашвидку знайомитися із змістом статті, в яку був заверстаний той портрет. Про'зовий діловий текст статті перебивався цитатами з віршів Шевченка. Вірші були незвичайні, Шевченко вперше в житті простяг до мене руку свою і всього заполонив. Стаття у журналі залишила глибокий невитравний слід. Я почав думати про Шевченка, почав шукати його твори. І ось вони у мене в руках. Не знаю, яким способом я опинився на городі в себе.

Пам'ятаю грядки капусти, залиті сонцем, пам'ятаю гусінь, що червилась на молодих соковитих листках, пам'ятаю гарних метеликів, що літали навколо мене. Можливо, вони й заманили мене сюди. Але

охота до книжки була більша, ніж бажання ловити метеликів, гратися з ними. Не втерпівши, я розгорнув придбану книжку, почав читати її. Ніколи жодна книга не справляла на мене такого враження, як "Кобзар". Я пив його й напитися не міг. Радість почуття незвичайності події затопила мене.

Свій "Малий Кобзар" я за кілька читань вивчив напам'ять і завчив так міцно, що й тепер пам'ятаю цілі великі уривки з "Кобзаря". Пізніше я дізнався, що Шевченко не тільки розвинув спадщину, яку одержав від Сковороди5, Котляревського 6 й Квітки7; а й безмірно збагатив її, ввівши в неї нові історичні, політичні й нечувано гострі соціальні мотиви. У Шевченка було багато улюблених героїв, наприклад, єретик Ян Гус8, гайдамаки Гонта9 і Залізняк10, "Катерина"11, "Варнак" 12. Ці Шевченкові герої стали і моїми героями, його поетичний світ став моїм світом, його приятель Козачковський 13 ніби став моїм приятелем, навіть деякі слова й вирази з "Кобзаря" стали начебто інтимно моїми. Від Шевченка я вперше дізнався про існування слова "містерія" 14; і Гамсуна 15 пізніше взявся читати лише тому, що один з його творів мав назву "Містерія"! Велике спасибі Йосипові Рудому, тому печеному й перепеченому сонцем ентузіастові, що доніс до мене ту велику книгу!

Якось у мене знайшлися зайві дві копійки. До книгарні Писаревського я не пішов, вирішив гроші витратити в симпатичного мені Рудого Йосипа, тим більше, що його будка була по дорозі, а до Писаревського треба було робити гак. У Йосипа на столику я побачив книжечку, яка коштувала рівно стільки, скільки в мене було в кишені. Автором книжечки був якийсь О. Олесь. Заплативши гроші, я взяв покупку — була вона без обкладинки, просто зброшурований друкований аркуш — і рушив додому.

Пекло сонце, над валами старої фортеці й над кладовищем, що прилягало до фортеці, заливалися жайворонки; на валах, залитих сонцем, почали прозирати росточки першої весняної зелені; на засохлому торішньому бур'яні грілися проти сонечка червоненькі довгастенькі комахи з чорними крапочками на спині — козачки. Та

фортеця з валами і козачками — це окраїна. Центральна ж площа з великою будівлею чоловічої гімназії посередині являла собою подобу грандіозної трясовини, куди не наважувались ступити навіть найвідчайдушніші хлопці. Площа вилискувала різною гладдю застиглої грязюки, вкритої зверху тоненькою плівкою ріди

Згодом, коли ця рідина висохне чи вберуть її нижні пласти грязила, неосяжна ця гладінь потріскається, розчленується на окремі менші коржі, відділені один від одного тріщинами. Ці тріщини будуть ширшати; чорні коржі порудіють і теж візьмуться сіткою дрібненьких тріщинок... Це певна ознака, що грязило на центральній площі міста починає тужавіти. Згодом воно висохне, візьметься груддям і вже по ньому тут підуть і поїдуть найсміливіші наші червоноградські Колум-би 1б. Я не належав до тих відважних, але внутрішньо мене щоразу, коли я проходив понад тією площею, торсав демон глуму над людиною. "Ну, чого дивишся?! Зійди із стежки і ступи прямо на отой он корж, бач, який він великий, бач, як затужавів, бач, уже почав сохнути, бач, блискуча чорна поверхня його взялася тріщинками і почала рудіти. Ступи на того коржа, вигукни сміливо на весь світ: "Бач, і я тут!" Ну, що ж, бувають хвилини слабості в кожної людини. Шахів-ський Колумб не виняток. Не давши собі клопоту з'ясувати, що з того вийде, він гопкнув. І став ногами на грунт. Корж прогнувся, потім м'яко розломився, у повітрі пролунав такий звук, як буває, коли сусідська кобила витягає з замісу ногу. Начебто стрельне хтось! Це сталося у перший момент. У другий момент грязило вишкірило всі свої зуби і вп'ялося ними в мої, не сказати б, щоб дуже нові черевики. Не дуже нові, але й не старі, ще міцні. І були б ще міцніші, коли б той шмаркач Іван знаходив хоч трохи часу їх повідшкрібати від грязі і як належить почистити ваксою. Та цього діла Іван шмаркач не дуже полюбляв. Хоч і вживав вакси, так чорнив нею не очищену юхту свого черевика, а ту шкурку з червоно-градської о чорнозему, яка засохла на взуттячку. Отож якщо й ваксив що, то чисту червоноградську грязь! Яка ж користь від цього була черевикові? Ніякої. І черевик тепер мстився. Узяв улип у грязюку та ще й так, що вискочити не можна, мов у пастку ступив. Ото була картина! Ото була ситуація! Хоч сядь та й плач! Та куди ж сядеш? У грязило? А що коли й за штани

схопить? Отож пропав, навіки пропав, Іване! А може, й довше, ніж навіки. Безперечно, довше. Бо ж навколо хоч і люди були, так які! Один каже: "Ну що, ускочив, козаче? Потупцюй, доки матінка прибіжить з лозинякою. Вона навчить, як жити, коли сам не вмієш!" Інші цікаві лися: "Прилип, Івасику? Ну, постій, свіжим повітрям подихай. Корисно". Ще один мовив: "Був би ти синочком моїм — вдруге не нарвався б на тринчик!" Тринчиком у наших крг.ях називають довгий і вузенький ремінний пояс, у Шахівці та й у Червонограді дуже в моді був у ті часи — замість лозини, супоні чи черезсідельника. Врятувала тоді мене наша червоно-градська Марія Магдалина. Була така бідолашна жінка.

На війні був убитий її чоловік Іван Мигдаль. Зостався при ній синок, теж Іван. Любила дуже його Магдалина. Взимку, коли Берестова бралася кригою, туди виїздили на ковзанах усі червоноградські хлопці. Марія Магдалина і своєму Іванкові купила ковзани, і не дерев'яні, а справжні, залізні, такі, що як ішли по льоду — в повітрі свистіли. А там, на Берестовій, було моторошне місце, де взимку вода майже не замерзала. Там глибина, і з глибини тієї било якесь джерело. Іванко не знав про це, розігнався на ковзанах — і по всьому! Не стало Іванка. Залишилася Марія Магдалина сама. А працювала прачкою у госпіталі для тих солдатів, що одужували після окопів і поранень, вони так і називались — команда одужа-лих. А там були всякі люди: і добрі, й недобрі. Недобрі, скориставшись з її трагедії самотності, заманили на кладовище, насміялись і, прив'язавши її до хреста, самі пішли геть. Ніч була. Хрест вибрали найміцніший: товстий, дубовий, щоб не вирвала. А там жив кладовищенський сторож, жив у сторожці із своєю бабою. Чує серед ночі сторож, хтось гупає у вікно; не в шибку торохтить, а б'є в раму. Здивувався, що воно? Одначе до вікна підходить, а там за вікном, видно, мрець стоїть із хрестом за плечима. Сторож, хоч і мав у прискринку всі чотири "Георгії "17, одразу ж навтіки. "Да воскреснет бог",— мурмотить і не зна, де сховатися. Його жінка, тітка Одарка, "Георгіїв" не мала і в окопах не сиділа; замість чоловічої хоробрості мала тільки жіночий розум, то підвелася з ліжка, стала біля вікна, питає: "А хто це там бродить?" — "Ой, тітусю Одарко, не лякайтеся! Це мене, Марію Магдалину, солдати з команди одужалих покривдили, хай їм руки

покрутить! Розв'яжіть бога ради!" Вийшла сторожиха, за нею сторож, одв'язали від хреста Марію Магдалину. Велике серце мала вона супроти своїх кривдників. Спочатку хотіла рублем і качалкою віддячити їм за ганьбу. Передумала. Найголовніший заводій був нікчема в солдатській шинелі — єфрейтор Дзижчимуха з Таврії. В обід, набачивши його в їдальні разом з іншими солдатами, Марія Магдалина підійшла, розмахнулася і дала ляпаса єфрейторові. У нас червоноградські жінки особливі, надто жінки в'язальниці, прачки. У цих руки вироблені, дужі. Така рука була і в Марії Магдалини. Як морснула єфрейтора, той так і пішов перекидьки. Підхопився, кричить, гука на тих побратимів, з якими на кладовищі збиткувався над жінкою: "Гей, хлопці, де ви! Хапайте її, лупцюйте, бийте моєю рукою!" — "Та ви гляньте, добрі люди, який він хоробрий. Ех, ти ж, вояко, собаче стерзо!" — скрикнула Марія Магдалина, а тоді до тих: — Чого ж ви стоїте! Хіба так страшно утрьох на одну бабу накинутись?" Єфрейтор підвівся, підскочив до молодиці, замахнувся. Аж чує, ті, що навколо нього, радять: "Не чіпай Марії, гірше буде!" Один ще сказав: "її чоловік на Карпатах залишився. То до оборони її замість нього я стану. Ану, налітай, хто там!" А був це коваль з Катеринівки. Скрут-нувся той єфрейтор, тільки й спромігся, що погано вилаятися. Після цього Марія Магдалина як була прачкою в одужа-лих, так і залишилася. Солдати заздро позирали на її круті руки, перекидалися: "Ця як зацідить — держися!" Такою у місті і знали Марію Мигдалеву, як говорили прості люди, і — Магдалину, як говорили люди, причетні до науки. І ось у той трагічний момент, коли я вже не знав, що й робити з собою, з-за рогу вулиці вигулькнула Марія Магдалина, якийсь час з подивом позирала на мене, потім скрикнула: "Та що ж це з тобою, боже мій, господи?! Застряв?" — "Застряв,— відповів я.— Думав, що вже загусло, а воно, бачте, що?!" Марія Магдалина не була красунею, просто звичайною собі прачкою, але посмішка в неї була дуже гарна. Вона всміхнулася, спитала: "Що ж з тобою тепер робити? Коли б оце якась дошка, кладка якась..." Біля нас уже зібралася купка глядачів. "Еге ж,— сказав один із них,— коли б оце дошка або кладка якась..." — "А так — нема нічого,— вела далі своє роздумування Марія Магдалина.— Хоч би пара цеглин..." — "Еге ж,— підтримали її глядачі.— Хоч би пара цеглин..." Марія Магдалина озирнулась навколо. І вони теж озирнулись

навколо. І такі всі були заклопотані, як і Марія Магдалина. А ця тим часом змовкла, зосередилась, спитала тепер уже себе: "Що з ним робити?" — і нагнулася несподівано, зненацька.— Інакше нічого не вдієш, треба тільки роззутися..." Цього разу глядачі не повторили слів Марії Магдалини, навіть аж злякано на свої ноги зирнули. А Марія Магдалина розстебнула черевики, вони у неї, як у всіх жінок того часу, були на кругленьких фабричних ґудзиках, роззулася, скинула панчоху. Хоч уже прийшла і весна, але було ще холодно, босоніж ніхто, навіть з найвідчайдушніших хлопців, ще не ходив. Позатикавши панчохи в черевики і поставивши їх рядочком на сухому, Марія Магдалина сміливо ступнула на чорний найближчий корж. І, звісно, провалилась. За першим кроком зробила ще один. Як опинилася біля мене, нагнулась, пустила свої руки вниз по моїх ногах до самих черевиків, намацала там халявки, ухопилась за них і викинула мене з болота разом з черевиками на сухе. Була ділова, весела, сипала всякими приказками, одну з них пам'ятаю і до сьогоднішнього дня. Прощаючись, сказала: "Як тебе звати? Іван? Ну, Іване, вирушай до матері, та по дорозі понашивай собі лубки, та добрі. Чуєш?" Це значило, що коли б мама або тато взялися учити мене триичиком, то щоб удари потрапляли не по мені, а по отих лубках. Скільки років минуло з того часу, а й досі пам'ятаю це гуманістичне прислів'я! Скільки хлопцям перепадало від батьків і тринчиками, і батогами. Скипить, ухопить це знаряддя і, не роздумуючи довго, пуска його в діло. Отут би й нашивати лубки, так де ж!

Мамі нашій я, звичайно, нічого не розповів про цю пригоду. Як дійшов до річки, гарненько поодмиваз свої геть зовсім поруділі черевики. Поки дійшов додому, вони вксохли. Щоб надати їм належного вигляду, забрів по дорозі в пісок, проорав його носками метрів на три-чотири, і, як вийшов на стежку, взуття моє мало вже цілком пристойний вигляд, як і у всіх хлопців.

Свій двір, увесь наш закуток, сусідів своїх я застав у святковому настрої. Весна! Треба збиратися у степ! О, той степ! У степ люди їхали орати. У жнива в степ вибиралися косити. Парубки й молодші селяни ходили на заробітки в степ з косами, мантачками, із збаночками для

води. В степу родило жито, пшениця. На степах садилися наші баштани, і з степу в село привозили кавуни, дані, гарбузи, а також тикви і всякі горгопочки. Навіть наша мама готувалася: перевіювала жито. Одвійки — курям, а найкраще зерно на посів піде. Ось-ось приїде мій дідусь, а її тато, забере те жито, одвезе його в степ, щоб посіяти... Я допомагав мамі замітати вінчиком одвійки; великим совком підбирав кондиційне жито, скидав його в лантух. Любиз таку роботу. Тільки як скінчили її, згадав про свою сьогоднішню покупку, про книжечку О. Олеся. Витяг її з кишені шинельки і сів на колоді читати. Така ж манюсінька книжечка, така ж непоказна! Ну що в ній може бути путнього? А втім, звичка взяла своє. Розгорнув ту книжечку, прочитав — і очам не повірив. Книжечка співала! Та як співала! І таким голосом, якого я ще і не чув. "Мати, мати, не журися, не сумуй, не проклинай 18, я і сам ходжу, як смуток, з серцем зранений украй. Ой нащо малу дитину доручала ти степам? Над степами сяє сонце і вітри гуляють там!" Це вірш написаний був, певно, про мене, про нашу маму і вже, напевне, про наш степ. Такого ж степу, як у нас, у світі немає. ї я приник серцем до книжечки, книжечка отеплилася, заворушилася, обернулася на маленького хлопчика чи на маленьку дівчинку. А та дівчинка дзенькнула ключиком, відпечатала моє серце і проскочила туди у відкрите віконце. Я не вивчав віршів з тієї книжечки, вони вивчилися самі і засіли в серці на все життя.

1 — Червоноград стоїть на так званій Українській лінії, побудованій у XVIII столітті для захисту від татарів. Місто, яке виросло при ній, стало Більовським.— Заснування міста Костянтинограда (з 1922 р.— Красноград) започатковане спорудженням у 1731—1733 рр. Білівської фортеці у складі так званої Української лінії — системи оборонних укріплень від Дніпра до Сіверського Дінця. Збереглися залишки фортеці. 1784 р. її перейменовано в місто Костянтиноград.

2 Повітове земство — адміністративно-територіальне управління в Росії 1864—1917 рр., у функції якого входило підтримання належного порядку на місцевих шляхах, будування й утримання шкіл; воно організовувало медичне обслуговування населення, проводило

статистичне дослідження тощо. Повітовий поділ в У РСР 1923 р. замінено округами, а згодом — районами.

3 "М алий Кобзар" — так звана "Мала книжка" Т. Г. Шевченка, що є рукописною збіркою його поезій 1846—1850 рр. Зберігається у відділі рукописів Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка У РСР (ф. 1). 1963 р. "Малу книжку" вперше видано фототипічним способом.

4 "М и р божий" — щомісячний політичний, літературний і науково-популярний журнал для самоосвіти; виходив у Петербурзі в 1901 —1906 рр. В 1906—1918 рр.— під назвою "Современный мир".

5 Сковорода Григорій Савич (1722—1794) — український просвітитель-гуманіст, філософ і поет.

6 Котляревський Іван Петрович (1769—1838) — український письменник, перший класик нової української літератури.

7 К в і т к а-0 с н о в'я н е н к о Григорій Федорович (1778—1843) — український письменник, основоположник художньої прози в новій українській літературі.

8 Г у с Ян (1371 —1415) — чеський мислитель, національний герой, ідеолог чеської Реформації. За боротьбу проти німецьких феодалів і викриття католицького духівництва засуджений як єретик і постановою церковного собору спалений в Констанці. Герой поеми Т. Г. Шевченка "Єретик".

Г о її т а Іван (?—1768) —один з ватажків народного повстання на Правобережній Україні проти польсько-шляхетського гніту 1768 р.— Коліївщини. Будучи сотником надвірних козаків в Умані, під час повстання перейшов на бік гайдамаків. Схоплений загоном царського полковника Гур'єва, І. Гонта був переданий шляхті, яка по-звірячому закатувала його в с. Сербах (нині с. Гонтівка) на Вінниччині. Герой

Шевченківських творів "Гайдамаки", "Невольник", "Великий льох", "Холодний Яр".

10 Залізняк Максим (початок 40-х років XVIII — ?) — запорізький козак, один з керівників народного повстання проти польсько-шляхетського гніту на Правобережній Україні 1768 р.— Коліївщини. Походив із с. Мед— ведівки, що під Чигирином. Після придушення повстання Залізняка було схоплено, тавровано й засуджено на вічну каторгу в Нерчинськ. Оспіваний у поемах Шевченка "Гайдамаки", "Холодний Яр", "Невольник".

11 "Катерина" — поема Т. Г. Шевченка (1838), присвячена В. Жуков— ському: "На пам'ять 22 апреля 1838 года" (день звільнення поета з кріпацтва). У цьому творі поет вперше звернувся до теми жінки-покритки і ширше — жінки-матері.

12 "Варна к" — поема Т. Г. Шевченка (1848), сюжет якої поет викорис— тав у російській повісті "Варнак" (1853—1854). В центрі твору образ скрив— дженого кріпака, що став розбійником — варнаком.

13 Козачковський Андрій Осипович (1812—1889) —український лікар, друг Т. Г. Шевченка, листувався з поетом, автор спогадів про нього. Познайомилися 1841 р. у Петербурзі. Під час відвідання Козачковського у Переяславі (серпень 1845, кінець жовтня 1845 р.— початок січня 1846 р.) поет написав поему "Наймичка", вступ до поеми "Єретик", "Заповіт", "Кавказ". 1847 р. в Орській фортеці створив вірш "А. О. Козачковському".

14В і д Шевченка я вперше дізнався про існування слова "містері я". — Риси цього різновиду романтичної алегорично-символічної поеми властиві твору Т. Г. Шевченка "Великий льох" (1845). Жанр поеми поет визначив у підзаголовку як "містерія", тобто поєднання фантастичного з реальним, тяжіння до драматизації, таємничості, філософічності. У цьому жанрі написана й поема "Сон" ("У всякого своя доля", 1844), де

автор, вдаючись до форми "сну", зображує широку соціальну панораму царської Росії, необмеженого монархічного, кріпосницького свавілля.

15 Г а м с у н Кнут (справжнє прізвище — Педерсен; 1859—1952) — норвезький письменник. У романі "Містерії" (1892) виведено характерного гамсунівського героя, в якому втілені духовні хвороби епохи: скептицизм, непевність, миттєвість емоційних та інтелектуальних устремлінь.

16 Колумб Христофор (1451 —1506) —мореплавець епохи великих географічних відкриттів. 12 жовтня 1492 р. досяг Багамських островів (офі— ційна дата відкриття Америки), а згодом відкрив ряд островів Вест-Індії та Південної Америки.

17 ...в сі чотири "Георгі ї"...— Мається на увазі орден на честь святого великомученика і переможця Георгія (1796) для нагородження лише офіцерів та генералів за хоробрість в бою. Його девіз — "За службу і хороб— рість". Мав чотири ступеня. До 1885 р. орден четвертого ступеня давався офіцерам і генералам за 25-річну вислугу або проведення 18—20 морських кампаній. У 1807 р. засновано знак відзнаки цього ордена для нагородження за бойові заслуги молодших військових чинів, а 1913 р. орден названо Геор— гіївським хрестом.

18 "М ати, мати, не журися, не сумуй, не прокли— на й..." — Рядки з поезії О. Олеся "Моїй матері" із "Книги другої" (1909).